

Віталь ПАДСТАЎЛЕНКА,
кандыдат філалагічных навук

“МЛЕЧНЫ ШЛЯХ КЛІКАЎ ДА СЯБЕ...”

АРХЕТЫП ПАДАРОЖЖА Ў ЗБОРНІКУ “ЖАЛАСЛІВАЯ КАРАЛЕЎНА” ПЯТРА ВАСЮЧЭНкі

Сярод універсальных складнікаў казкавага ўніверсуму выключна папулярны архетып дарогі (падарожжа). З ім звязана набыццё героямі новых ведаў, адкрыццё неспазналага, сакральнага. У ходзе рызыкаўнай вандроўкі пратаганіст выпрабоўвае сябе праз пэўныя ініцыяцыі, перамагае розных носьбітаў зла, вядзе чалавецтва да ўсеагульнага шчасця.

У аўтарскіх казках згаданы архетып набывае самабытныя варыянты, якія грунтуюцца на замацаваных у нацыянальнай і сусветнай культуры канструктах і іх пісьменніцкай інтэрпрэтацыі. Паказальны прыклад у сучаснай беларускай казцы – зборнік “Жаласлівая каралеўна”¹ Пятра Васючэнкі (15 лютага 1959 г., Полацк – 25 жніўня 2019 г., Мінск). У ім архетып дарогі (падарожжа) раскрываецца не як замкнёны ланцут загадзя вядомых палярных каардынат (па сутнасці, новых вузкіх схем паводзін і мыслення), а як разнаветарны працэс, вынік якога вядзе персанажаў да каштоўнаснага і светапогляднага прагрэсу. Архетып дарогі (падарожжа) выступае ідэяўтваральным і структураўтваральным кампанентам у мастацкай канцэпцыі кнігі П. Васючэнкі.

Невыпадкова зборнік пачынаецца творам “Жаласлівая каралеўна”, бо яго падзеі карэлююць з многімі народнымі казкамі, да таго ж выклікаюць асацыяцыі з рэальным жыццём. Прынамсі П. Васючэнка з сумам адзначае, што душэўная чэрствасць, раўнадушша, прагматычнасць сталі ў свядомасці людзей базісам для асабістага шчасця і сацыяльнай паспяховасці. У пошуках сябе галоўная гераіня Людвіга І накіроўваецца ў Краіну-Дзе-Смяюцца-І-Плачуць. За алегарычнай назвай аўтар схваў свет натуральных чалавечых праяў і рэакцый, якія дзіўным чынам былі трансфармаваныя на штучныя і абсурдныя стэрэатыпы. П. Васючэнка прапанаваў рэцыпіентам прайсці разам з яго героямі ўсімі шляхамі, паступова аднаўляючы ў сабе існае.

Загадкавае падарожжа да нацыятворных і культурных вытокаў беларусаў прапанавана ў казцы “Валадар казы”. Праз інтрыгоўны сюжэт раскрываецца семантычнае поле каляднага свята, яго суб’ектная сістэма і сімволіка. П. Васючэнка

канструктыўна арыентаваўся на мадэль каляднага апавядання (казкі). Таму ў структуру твора ўваходзяць адпаведныя мастацкія кампаненты: святочныя цуды, маральна-этычная скіраванасць нарацыі, пазітыўная дынаміка характараў, усеагульная радасць у фінале і інш. Аднак з жанравых традыцый народнай чарадзейнай казкі аўтар іранізуе. У выніку яе здаўна замацаваныя штампы (тры сыны героя з шаблоннымі характарыстыкамі, несправядлівы падзел спадчыны паміж імі) падаюцца як пэўная камічная гульня з чытачамі. Для новага часу такія мастацкія схемы выглядаюць архаічна, таму выступаюць падставай для смехавога каментара наратара.

“Валадар казы” набліжаецца да этылагічных мастацкіх прыкладаў, таму лагічным кампанентам бачыцца аўтарскае асэнсаванне беларускай ментальнасці. І дамінуюць у ёй рамантычная рэфлексійнасць, глыбокая духоўнасць, што базуюцца на пантэістычных і хрысціянскіх перакананнях, шчыры гуманізм, чуллівасць, выключнае жыццялюбства. Адлюстроўваючы беларускі нацыянальны свет, пісьменнік на прыкладзе пратаганіста раскрыў варыянт ідэальнага існавання: “Пражыў ён доўгі і шчаслівы век, бо меў шчасце – узірацца ў зоры і нешта ў іх бачыць. А яшчэ – любіць усе жывое” (с. 21).

Мастацкія пошукі прыводзілі П. Васючэнка да самабытных рашэнняў. Так, у казцы “Жабуля ў Парыжы, або Жаніцьба гаспадара Нупрэя Ліштэлкі” згаданыя ў назве персанажы шукаюць асабістага шчасця. Іранічна падаючы падзеі абедзвюх сюжэтных ліній, аўтар шматаспектна раскрыў іх іманентны камізм: ад арыгінальнай верыфікацыі гісторыі, блізкай да казкі “Жабка-падарожніца” У. Гаршына, да завуляванага высмешвання высілкаў несамавітага жаніха. Пры ўсіх зместавых навацыях папулярны ў казкавым эпасе сюжэт застаецца ідэйна канстантным: сапраўднае шчасце знаходзіцца побач, на Бацькаўшчыне!

Пятро Васючэнка майстар анімалістычнай казкі, у чым лёгка пераконвае яго “Каляровая затока” – яркі ўзор сучаснай беларускай прозы экалагічнай скіраванасці. Анімалістычныя дэталі арганічна дапаўняюць мастацкую сістэму зборніка.

Падарожжа ў непаўторны свет прыроды стала сюжэтнай завязкай і ў казцы “Копанка”. Пісьменнік прадумаў усе нюансы твора, каб гісторыя спадабалася ўрбанізаванаму пакаленню, закранула

¹ Васючэнка, П. В. Жаласлівая каралеўна : казкі / П. Васючэнка : маст. М. Дайлідз. – Мінск : Маст. літ., 2018. – 99 с. Далей спасылкі падаюцца паводле згадка выдання з пазначэннем старонкі ў дужках.

яго найлепшыя душэўныя праявы. Наратар паспяхова гуляе з рэцыпіентамі, стварае ілюзію дыялогу, захапляльна апавядае пра падводную прастору невялікай копанкі, дзе адбываюцца падзеі не менш драматычныя, чым у чалавечым соцыуме. Паслядоўнасць аповеду мадэлюецца градацыйна, а некалькі міні-сюжэтаў, звязаных з хлопчыкам Бенем, катом Цыкмунам і рыбкай Басяй, аб'ядноўваюцца ў агульны, дзе ўсе героі спазнаюць свет і саміх сябе. Цікава, што характарыстычныя апісанні вобразаў дзяцей і жывёл у многіх выпадках блізкія, а іх пазіцыі адносна вонкавых правіл рэчаіснасці супадаюць на падставе ўласцівай персанажам іманентнай свабоды, выключнай спазнавальнай прагі, аддаленасці ад штучных правіл дарослых. Письменнік падкрэслівае, што рэальны свет амбівалентны ў жаданнях і магчымасцях. Таму жыццё далёкае ад легкадумнай вандроўкі.

Твор “Кірмаш у Смургоні” – казачная нізка з трох раздзелаў, падзейна карэляваных з аўтарскім раманам “Лета паноў Кубліцкага і Заблоцкага”. Магістральны для зборніка архетып дарогі (падарожжа) дапоўнены тут яркімі бурлескнымі перыпетыямі і вобразамі. Добра вядомыя героі зноў накіроўваюцца ў вандроўку па карнавалізаваным свеце, дзе пануюць жарты, травестацыі, дзе магчыма ўсё, таму, напрыклад, панская служба Дрыпа павінна стаць царскай жонкай, а цар Максімілян носіць папярковую карону. П. Васючэнка намаляваў неверагодныя карціны, на якіх “жук рыкаў, а карова лятала, варона кувала, а зязюля крумкала” (с. 39). Базіс камічна-фантастычнай прасторы трымаецца на слухных думках, што вера ў чароўнае ёсць нават у дарослых, і на зямлі было б абсалютнае шчасце, каб не чалавечыя заганы.

Умоўнае падарожжа ў далёкае мінулае здзяйсняецца ў казцы “Паданне пра сароку”. У апісанні тут час людзі яшчэ не ўцямілі важнасць гарманічных стасункаў з наваколлем. Для выкрыцця парадаксальных чалавечых рашэнняў пісьменнік апелюе да сатырычных прыёмаў. Напрыклад, вобраз галоўнага антыгероя будзеца як пародыя на вядомы са старажытных летапісаў вобраз Ліздзейкі, прапродка слаўтага беларускага роду Радзівілаў: “А хто віною? Мясцовы жрэц Жардзейка, які ніадкуль узяўся. Кажуць, што знайшлі яго некалі ў барсучынай нары. Гэта ён узяў вёску на вайну з птушкамі” (с. 63). Стварэнне такога камічнага персанажа, думаецца, дэтэрмінавана агульнай аўтарскай задумай – паказаць яшчэ адну антрапалагічную ілюстрацыю жыцця, у якім культывуюцца абсурднасць і антымудрасць.

Мастацкі свет казкі “Палёт да Млечнага Шляху” ў многім сфарміраваны ў рэчышчы айчыннай дзіцячай класікі, закладзеным любімым многімі Янкам Маўрам. “Капітан дзіцячых падарожжаў”

шчыра захапляўся неверагоднай фантазіяй хлопчыкаў і дзяўчатак, бачыў у ёй бясконцую крыніцу наймацнейшай энергіі і крэатыўнасці. Так і героі П. Васючэнка, знаходзячыся на бабуліным гарышчы, вокамгненна накіроўваюцца ў касмічную вандроўку. У падзейна нескладанай казачнай навеле дамінуе матыў уяўнага і рэальнага зорнага падарожжа, здзейсніць якое марыць кожны, хто застаўся ў душы маленькім. Для аўтара дзіцячая свядомасць – гэта лімінальная (пераходная) прастора. Таму любому з носьбітаў яе можна вельмі лёгка апынуцца дзе заўгодна, бо гэта іх незаўважная штодзённая практыка.

Найбольш шматгранна архетып падарожжа раскрываецца ў невялікай мастацкай нізцы пад агульнай назвай “Казкі для Лілі. Пяць вечароў”. Яна ўспрымаецца як эксперыментальны аўтарскі праект з самабытным асэнсаваннем сусветных матываў пра творчасць і чалавецтва ўвогуле, таму варта больш дэтальна сканцэнтравацца на гэтым творы.

Арыентуючыся ў многім на эстэтыку сімвалістаў, П. Васючэнка стварыў казку-прыпавесць, дзе герой мусіць прайсці іспыты лёсу. Аўтар мадэлюе хранатоп твора, сістэму цэнтральных персанажаў і нават іх словы ў маргінальным рэчышчы, як пэўную гульню сэнсаў, падзейных наступстваў і псіхалагічных адчуванняў. Таму пры чытанні казкі сціраецца мяжа паміж рэалістычнасцю апісанняў і іх уяўнасцю, тут маніфестуецца ідэя лімінальнасці галоўных перыпетый і вобразаў. Гэта праяўляецца на ўсіх узроўнях, нават на самым пачатковым этапе выбару сімвалічных найменняў персанажаў. Імя *Лілі* наводзіць рэцыпіента на шырокі спектр асацыяцый з нейкай далёкай краінай, экзатычнай кветкай, рамантычнай марай ці начным духам, энigmatичным стварэннем. Сэнсавая амбівалентнасць імя акрэсліваецца і праз адкрытыя алюзіі на вобразы біблейскай і набожаўскай геральдыкі: “Гэта было сярэдняе паміж *Ліліт* і *Лалітай*” (с. 80).

Заўважым, што імя цэнтральнага героя-наратора не прыводзіцца ў тэксце. І гэта таксама паказальны мастацкі прыём, бо безыменнасць персанажа ідэйна падкрэслівае няспынны пошук ім уласнай “самасці”. Менавіта рэфлексія пратаганіста, у яе сацыяльнай і асабістай варыяцыях, і вызначае сюжэтны стрыжань казкі.

Супярэчлівая мэтазгоднасць існавання героя прыводзіць яго ў распач, выйцем для сябе ён бачыць знаходжанне ў прасторы мастацкіх уяўленняў. З віртуальнасці да адзінокага творцы прыходзіць таямнічая Лілі. Яе халодныя (механічныя) смарагдавыя вочы трывожаць, яны абяцаюць здзейсніць мары, чаруюць спакуслівай, у чымсьці мефістофелеўскай зманлівасцю, але хаваюць патэнцыйную небяспеку.

Пасля перажытых нягод пратаганіст хоча пазбавіцца ад фрустрацыі, шукае альтэрнатыўны шлях да шчасця. Яго і абяцае Лілі: *“Кінь гэтыя забаўкі з тэкстам, – кажа яна мне. Хадзем у мой свет. Там табе будзе добра. Ты будзеш там шчаслівы, як у той дзень, калі злавіў першага ў сваім жыцці ішчунака. <...> У маёй краіне няма мітусні і болю. Там красуюць крышталёвыя кветкі і пануе спакой”* (с. 82–83).

Але для героя такі шлях успрымаецца як смерць, і пагадзіцца ён гатовы толькі пасля выканання свайго прадвызначэння – напісання галоўнай у асабістым пісьменніцкім лёсе кнігі. Адсюль персанаж робіць выснову, што шлях збаўлення ад зямных турбот не адзіна правільны напрамак да абсалютнага шчасця.

Хоць Лілі нібы і з’яўляецца з краіны абсалютнага шчасця, але ў нашай рэальнасці нагадвае дзіця ацэначнай катэгарычнасцю, бескампраміснасцю, упартасцю, вялікай цікаўнасцю да невядомага. Апошнія і выкарыстоўвае наратар, каб адтэрмінаваць свой зыход. У творы ідэйна сутыкаюцца два светы: віртуальны (нібыта абсалютна дасканалы для шчаслівага існавання кожнага) і зямны (сумнеўны для адпаведных магчымасцей). Цэнтральны канфлікт казкі экстрапалюецца ў сферу аксіялагічных, быційных, светапоглядных пытанняў.

Далейшае сюжэтнае развіццё можна ўспрымаць у некалькіх сэнсавых варыяцыях: як адну з традыцыйных у фальклоры падзейных схем, у межах якой пратаганіст адтэрміноўвае любымі сродкамі смерць, альбо як магчымасць пераканаць саму вясцунку іншасвету ў неверагоднай зямной прывабнасці жыцця.

Шматдоказны калейдаскоп распачынаецца аповедам **“Пра небараку Барталамеуса”**. У ім сцвярджаецца думка пра сапраўдную мудрасць дзяцей, бо кожны з іх *“бачыць вас навывёт, прачытвае ваша мінулае і будучыню”* (с. 83). Боская вышыня і прыроджаная прастата дзіцячай мудрасці супастаўляюцца з усёахопнай дасведчанасцю дарослых. Яркі прыклад апошняга – фізік Барталамеус, які *“жыццё наклаў на тое, каб паяднаць веру і веды”* (с. 83), зрэшты вынайшаў анталагічную формулу пачатку існага. Аднак подзвіг чарговага “Фаўста” не быў годна ацэнены чалавецтвам, што прывяло вучонага да цяжкай хваробы. У роспачы персанаж з мальбой звяртаецца да Бога, і добры анёл паказвае Барталамеусу новы шлях, шлях да суцяснення.

Герой знаёміцца з абсалютна няшчаснымі стварэннямі: няўдэшным чарвяком, які мог толькі поўзаць пад зямлёй, і вучоным сляпым кратом. Акцэнт на абмежаваных магчымасцях стварэнняў робіць відавочнай думку пра іх фаталістычнае пакутніцтва. Таксама гэта часткова супадае

з меркаваннямі пра трагічную асуджанасць грахоўнага зямнога жыцця, чалавечую фізічную недасканаласць. Важна адзначыць, што пры блізкасці названых мізэрных персанажаў падземнага свету яны антаганісты з палярнымі (песімістычнай / аптымістычнай) пазіцыямі.

Пятро Васючэнка ўдала змадэляваў фінал гэтай часткі казкі: сустрэча самых няшчасных істот (Барталамеуса, чарвяка і крата) паказана як дыялектычны звяз духоўна-рэлігійных і парадыйна-карнавальных элементаў.

Для Лілі наступным этапам у своеасаблівым антрапалагічным спазнанні становіцца гісторыя Вавілы, чалавека *слушнага і сумленнага*. Такая характарыстыка персанажа невыпадковая. Лілі перакананая, што *“ўсе вы хлусы! У падмане ўсё вашае ішчасце, а я хачу, каб ты быў ішчаслівы без падману”* (с. 92). Таму апавед пра Вавілу павінен быў перайначыць стэрэатыпы віртуальнай гераіні. Выбар новага персанажа зноў шматгранна матывуецца аўтарам, нават на ўзроўні этымалогіі імені. Паводле энцыклапедычных крыніц, так калісьці называлі не толькі жыхара слаўтага велічнага Вавілона, але і вельмі актыўную, дзейную асобу. Таму бачыцца поўнасцю апраўданым жаданне аўтара пабудаваць новую гісторыю вакол лёсавызначальнага падарожжа Вавілы на неба і яго вяртання дадому. Адпаведны сюжэт трывала замацаваўся ў сусветнай мастацкай скарбніцы, пачынаючы ад антычных міфаў і да блізкіх нам іншасказальных прыкладаў кшталту “Ладдзі Роспачы” У. Караткевіча ці “Блуканняў па іншасвеце” Я. Сіпакова. Неверагодныя вандроўкі ўспрымаюцца як шлях самаспазнання героя ў аб’ектыўнае спасціжэнне імі Быцця.

Працягваючы аналіз казачнай нізкі П. Васючэнкі, адзначым, што свет Лілі – гэта прастора мары, ідэальная ці штучна змадэляваная, але ў любым выпадку антынамічная сапраўднаму жыццю. Яго гераіня ацэньвае негатыўна: *“Я ведаю, чаму я слухаю твае байкі... У іх няма яснасці майго свету. Мой свет складзены з часцінак, элементаў і хваляў... у ім усё слушнае й празрыстае, як дыяментавы крышталё. Твой свет, дзе валюхаецца арганіка, падаецца мне шматком плесні”* (с. 96). Аднак вітальная, гуманістычная пазіцыя наратара застаецца канстантнай, непакіснай.

Пераход у віртуальны свет Лілі падаецца як падарожжа ў залюстэркавую прастору дзеля спазнання найвышэйшага сэнсу існавання. У адрозненне ад фальклорных казачных сюжэтаў тут няма лёсавызначальнага падарожжа героя ў новыя для яго сакральныя лакацыі. Ініцыяцыя паспяхова рэалізуе ўласныя гнасеалагічныя і аксіялагічныя функцыі. Вынікі яе істотна ўплываюць на ўсіх удзельнікаў мастацкага доследу. Па-першае, герой праходзіць сістэму каштоўнасцей, мараль-

на-этычных іспытаў і канчаткова асэнсоўвае сябе апалагетам “зямнога” шчасця.

Па-другое, нечаканым аб’ектам эксперыменту становіцца Лілі, яе трывалыя ідэі адносна чалавецтва карэктуюцца пасля знаёмства з пратаганістам. Больш за тое, задуманае аўтарам міжсветавае падарожжа здзяйсняецца не толькі ў сістэме казачнага хранатопу, яно сутнасна экстрапалюецца ў бок рэцыпіента, хвалюе кожнага нечаканай набліжанасцю. Садзейнічае гэтаму і поліварыянтны пафас твора, камбінаваны з трагічнага, лірычнага і камічнага пачаткаў. Атмасфера ў казцы адрозніваецца ад фальклорных першапрыкладаў драматычнасцю. Тут перманентна дамінуюць матывы адзіноты, непаразумення, душэўнага і фізічнага болю, смерці, што значна ўзмацняе агульную напружанасць апаведу.

Варта акцэнтаваць увагу на фінале казкі, у ім герой шчыра ўзрадаваўся, калі Лілі перастала з’яўляцца: “*Магчыма, пашкадавала мяне. Мо падумала, што мне яшчэ зарана ў тую краіну, дзе няма болю і жаху, дзе квітнеюць крышталёвыя ружы. Я ўдзячны ёй, бо яшчэ складу колькі казак для Лілі ды іншых*” (с. 97). Прыведзеныя словы ўзмацняюць агульную павучальнасць гісторыі, стымулююць эмацыйную рэакцыю рэцыпіентаў, паглыбляюць сэнс твора.

У казцы сцвярджаецца, што чалавек – сам Крэатар жыцця і ўласнага шчасця. Любое зямное

стварэнне і кожны момант існавання надзелены мудрасцю. Як мастацкі тып наратар уяўляе з сябе адзінокага мысляра, які шукае быццёвую ісціну, але пакуль бачыць выключна толькі паўсюдную недасканаласць і несправядлівасць. Аднак зіхоткі агеньчык яго любові да існага гатовы вечна ззяць надчалавечай мудрасцю і добразычлівасцю.

Такім чынам, у зборніку “Жаласлівая каралеўна” поліварыянтна прэзентаваны архетып дарогі (падарожжа), які пашыраў спектр аўтарскіх пошукаў у рэчышчы экстэнсіфікацыі сусветных традыцый казкавай прозы. З твораў Пятра Васючэнкі вынікае, што ўсё існае (і нават мройнае, фантазійнае) іманентна ўзаемадапаўняльнае. Таму не можа быць нязначных ці непатрэбных выпадковасцей у жыцці, а адлюстраванне яго ў мастацтве павінна мець выключна шырокі, спектральны маштаб. З гэтай прычыны неверагодныя падзеі ў казках пісьменніка дапаўняюцца пэўнымі рэалістычнымі апісаннямі, шматсэнсавай метафарычнасцю, інтэртэкстуальнымі ўстаўкамі, трансфармаванымі міфалагічнымі і мастацкімі вобразамі, карнавальнымі матывамі, філасофскімі і маральна-духоўнымі тэзамі. У мастацкім свеце Пятра Васючэнкі татальная карэляванасць ці лімінальнасць умацоўваюць ідэю ўсеагульнай мэтазгоднасці, але таксама дэтэрмінуюць і іншую ідэю – адказнасці кожнага за гарманічнае суіснаванне ўсіх формаў Быцця і яго складнікаў.